

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۷/۱۲
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۱/۱۰

فصل نامه علمی - پژوهشی مشرق موعود
سال نهم، شماره ۳۳، بهار ۱۳۹۴

نقش باورهای آخرالزمانی مسیحیت پنتیکاستی در حمایت از اسرائیل

مهراب صادق نیا*
الناز دباغ**
کوثر طاهری***

چکیده

جنبش پنتیکاستی از جمله جریان‌های مسیحی پروتستانی به شمار می‌رود که رشدی سریع و جهانی داشته است. جنبش پنتیکاستی طیف وسیعی از فرقه‌ها را دربر می‌گیرد. نقطه افتراق این جنبش با دیگر گروه‌های مسیحیت سنتی تأکید بر تجربه فردی تعمید در روح القدس و عطایای روحانی است. پنتیکاست‌ها به لحاظ آموزه‌ای پروتستانی هستند و عقاید پیشاهزاره‌گرایی و بنیادگرایی در همه فرقه‌های آن مشترک است. این جریان به دلیل ویژگی‌های منحصر به فرد، در سطح جهانی رشدی سریع داشته است. ویژگی‌هایی که لزوماً اعتقادی و دینی نیستند و بیشتر از تکنیک‌های جذب مخاطب بهره برده‌اند. مؤلفه‌هایی همچون مخاطب‌شناسی، سرمایه‌گذاری بر کودکان و نوجوانان، جلب مشارکت اقشار آسیب‌پذیر، زنان و گروه‌های حاشیه‌ای، القای ناکارآمدی اسلام و تأثیر شگفت‌انگیز ایمان مسیحی بر زندگی ایمان‌داران، حمایت‌های مالی کلان بنگاه‌های بین‌المللی به رشد این

* استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه ادیان و مذاهب اسلامی قم.

** دانشجوی مقطع دکتری الهیات تطبیقی (گرایش مسیحیت) دانشگاه ادیان و مذاهب اسلامی قم.

*** دانشجوی مقطع دکتری الهیات تطبیقی (گرایش مسیحیت) دانشگاه ادیان و مذاهب اسلامی قم (نویسنده مسئول)

(kowthar.taheri@gmail.com)

جریان کمک کرده است. انتظار ایام آخر و حکومت مسیحایی در سرزمین مقدس موجب شده این جریان حمایت‌های همه‌جانبه‌ای از رژیم غاصب صهیونیستی داشته باشد و کشورهای مسلمان و ایران - که دروازه ورود به کشورهای منطقه است - آماج هجوم تبشیری این جریان باشد.

واژگان کلیدی

جنبش پنطیکاستی، تعمید در روح القدس، مسیحیت، پیشاهزاره‌گرایی، آخرت‌شناسی.

مقدمه

دنیای مسیحیت در قرن بیستم شاهد ظهور جنبش‌های جدید بسیاری بوده که از آن جمله می‌توان به جنبش پنطیکاستی اشاره کرد. این جنبش - که از دل پروتستانسزم سر برآورد - اولین بار به طور رسمی در امریکای شمالی ظهور کرد. جنبش پنطیکاستی^۱ نام خود را از آیات اول اعمال رسولان اخذ کرده است که بر وقایعی که در روز پنطیکاست^۲ بر حواریون گذشت دلالت دارد (Whalen, 2000).

پنطیکاستی‌ها بر این عقیده‌اند که تمام مسیحیان باید نوعی تجربه دینی را بعد از ایمان جست‌وجو کنند. به این تجربه دینی، تعمید در روح القدس می‌گویند. نشانه تعمید در روح القدس، تکلم به زبان‌هاست. روح القدس با دادن «عطایای روحانی» به ایمان‌داران، آنان را قدرتمند می‌سازد. اصلی‌ترین آموزه جنبش پنطیکاستی این است که در زمان حاضر نیز دست‌یابی به «عطایای روحانی»^۳ امکان‌پذیر است. جنبش پنطیکاستی حول امور احساسی، شهودی، عرفانی و ماورایی می‌چرخد. اموری چون عطایای روح القدس، معجزه، شفا و خواب از مؤلفه‌های این سیاق از دین‌داری است که بر تجربه شخصی و انباشتگی از روح القدس تأکید دارد (Eliade, 1987: 229). به لحاظ الهیاتی، این جنبش اشتراک‌های بسیاری با بنیادگرایی مسیحی دارد؛ به طوری که اکثر جنبش‌های پنطیکاستی خود را بنیادگرا می‌دانند. گرچه همه بنیادگرایان خود را پنطیکاستی نمی‌دانند.

تاریخ جنبش پنطیکاستی را می‌توان به دو دوره تقسیم کرد:

1. Pentecostalism.

۲. پنطیکاست یا عید پنجاهه، نشانه تولد کلیسای مسیح با نیروی روح القدس است. این عید پنجاه روز بعد از عید پاک است و ریشه در عید یهودیان دارد که پنجاه روز بعد از عید پسخ برگزار می‌شود.

3. CHARISMA.

۱. **پیش از رسمیت:** این دوره از زمان حواریون آغاز شده که شواهد کتاب مقدسی برای آن وجود دارد و تا قرن نوزده در تاریخ مسیحیت وجود داشته است. در این دوره، جنبشی خاص با نام جنبش پنطیکاستی وجود نداشته است.

۲. **بعد از رسمیت:** این دوره از همان ابتدای قرن بیستم آغاز شد و پنطیکاستی‌ها به طور رسمی در قالب یک جنبش به صحنه اجتماع وارد شدند.

پنطیکاست‌ها با تمسک به شواهد کتاب مقدسی به تبلیغ آموزه‌های خود در میان ایمان‌داران و مسیحیان می‌پردازند. برای مثال، به شواهدی از تجلیات غیرمعمول روح القدس که در عهد جدید آمده است اشاره می‌کنند. در «اعمال رسولان» باب اول آیه ۸، عیسی عَلَيْهِ السَّلَام به آمدن روح القدس بشارت می‌دهد و در باب دوم، آیات اول تا چهارم نیز تجلی روح القدس بر مردم را در اورشلیم توصیف می‌کند. در «نامه اول پولس به قرنتیان» (باب ۱۲-۱۴) به معرفی عطایای روحانی به وسیله روح القدس می‌پردازد و از تکلم به زبان‌ها، نبوت و شفای معجزه‌آسا به عنوان عطایای روحانی یاد می‌کند. جنبش پنطیکاستی وام‌دار جریان‌ها و شخصیت‌های تأثیرگذاری است که پیش از این که به طور رسمی و در قالب یک جنبش مطرح شود، در بستر مسیحیت زمینه بروز و پذیرش آن را فراهم آورده بودند. برخی جنبش‌های کاریزمایی که در قرن ۱۹ وجود داشتند و بر ظهور جنبش پنطیکاستی تأثیر گذاشتند از این قرارند: جنبش تقدس، کواکرها، متدیست‌ها و جنبش‌های درمان‌گرا.

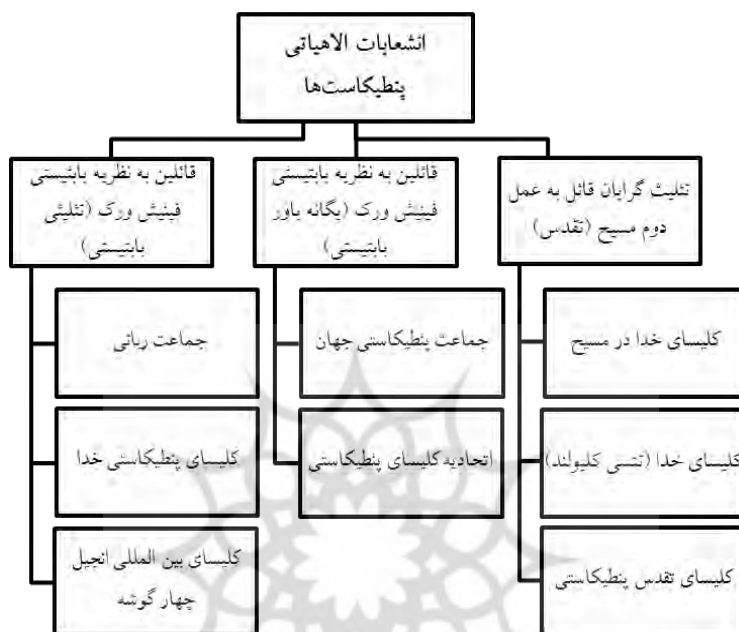
خاستگاه جنبش پنطیکاستی

با وجود تشنت آرابی که در زمینه خاستگاه این جنبش وجود دارد، تعیین یک جنبش، فرقه یا شخصیت مشخص به عنوان پدیدآورنده آن بسیار مشکل است و نمی‌توان به طور متقن و صریح در مورد آن سخن گفت. دو شخصیت محوری در جنبش پنطیکاستی مطرح هستند. ویلیام جوزف سیمور - بنیان‌گذار این جنبش شناخته شده - و چارلز پرهام کسی بود که جنبش را در سطح جهانی معرفی کرد و آن را گسترش داد.

انشعابات

گرچه جنبش پنطیکاستی انشعابات و انشقاق‌های بسیاری را در خود شاهد بوده است؛ اما عمده‌ترین انشقاق در این جنبش بر سر مسایل الهیاتی است. درگیری‌های الهیاتی سبب شد سه گروه پنطیکاستی شکل گیرند:

۱. تثلیث‌گرایان تقدسی قائل به عمل دوم مسیح؛^۱
۲. قائلان به نظریه بابتیستی فینیش ورک (تثلیثی بابتیستی)؛^۲
۳. قائلان به نظریه بابتیستی فینیش ورک (یگانه‌باور بابتیستی) (Blumhofer, 1989: 92).^۳

عمل تمام شده مسیح

همه پنطیکاست‌ها به سه عمل فیض معتقدند: ۱. تولد روحانی یا ایمان، ۲. تقدس، ۳. تعمید در روح القدس. نظریه فینیش ورک را ویلیام اچ دورهام در سال ۱۹۰۸ مطرح کرد؛ به این گونه که تولد روحانی و تقدس را یک فیض می‌دانست. این نظریه در میان بیشتر پنطیکاست‌های امریکایی - به ویژه افرادی که زمینه کزویکی و بابتیستی (تعمیدگراها) داشتند مقبول افتاد. جماعت ربانی^۵ با این دیدگاه در سال ۱۹۱۴ تأسیس شد

1. Second work Trinitarians (holiness).
2. Finished work Trinitarians (Baptistic).
3. Finished work (Baptistic) oneness.
4. Conversion.
5. assemblies of god.

(mapes Anderson, 2005: 7029). در این نظریه عقیده بر این است که تنها دو تجربه «نجات» و «تعمید روح القدس» وجود دارد. کار مسیح بر صلیب عادل شمردگی و تقدس را حاصل کرده است. در واقع این دسته از پنطیکاست‌ها پیش‌زمینه غیر تقدسی دارند و دومین تجربه آنی (تقدس) را نمی‌پذیرند. افزون بر فرقه «جماعت ربانی» (1914-) کلیسای پنطیکاستی خدا (۱۹۱۹) کلیسای بین‌المللی انجیل چهار گوشه^۱ از این نظریه شکل گرفت (Rodgers Darrin j., Ibid: 360).

یگانه باوران از میان پنطیکاست‌های معتقد به عمل دوم مسیح ظاهر شدند. آنان معتقد بودند تعمید در آب را باید با نام مسیح انجام داد؛ یعنی طبق آیه ۲:۳۸ و نه طبق دستور متی ۲۸:۱۶. به این گروه «فقط عیسی»^۲ نیز می‌گویند.

آندرو آرشال شبان شیکاگویی از ۱۹۱۰ از طرفداران تعمید به نام مسیح بود (mapes Anderson, ibid & Darrin j. Rodgers, Ibid: 360). بر اساس نظریه یگانه باور، خدا یکی است نه سه شخص و عیسی مسیح عَلَيْهِ السَّلَام تجلی کامل خداست، نه یکی از شخص‌های تثلیث (Bernard, 1999: 59).

معتقدان به عمل دوم مسیح (تقدس)^۳

این گروه عمدتاً زمینه تقدس داشته و به سه عمل فیض معتقد و در جنوب متمرکزند. از این رویکرد، فرقه‌های کلیسای خدا در مسیح، کلیسای خدا (کلیوولند تنسی) و کلیسای تقدس پنطیکاستی سر برآوردند. مناقشات و تفاوت دیدگاه‌های الهیاتی هر کدام از این شاخه‌ها در بخش باورها و فرقه‌ها به صورت مبسوط‌تر بررسی خواهد شد.

باورهای پنطیکاستی‌ها

پنطیکاست‌ها از منظر آموزه‌ای، پروتستانی به شمار می‌روند. وجه تمایز این جنبش با دیگر گروه‌های پروتستانی، تأکید بر تجربه عمیق دینی است که به آن تعمید در روح القدس می‌گویند. همه ایمان‌داران باید برای تجربه آن تلاش کنند. جامعه ایمان‌دار عطایایی از جانب روح القدس دریافت می‌کند که به آن «عطایای روحانی» می‌گویند. محوریت روح القدس در این جنبش و تأکید بر عطایای روحانی موجب شده است نوع الهیات پنطیکاستی

1. square gospel.
2. Jesus only.
3. Second work (Wesleyan) Pentecostals.

نیز متفاوت باشد.

تنوع و گستردگی جنبش پنطیکاستی ناشی از تأکید آنان به مواجهه مستقیم با روح القدس و به تعبیری تجربه بلاواسطه است. بنابراین الهیات مشخص و تعیین شده‌ای برای آن نمی‌توان در نظر گرفت؛ اما می‌توان گفت از وجوه اشتراک همه آن‌ها تأکید بر تبشیر است. در همه فرقه‌های پنطیکاستی، پنج مؤلفه درباره تبشیر به چشم می‌خورد:

۱. اساس معنوی همه مأموریت‌های تبشیری ارتباط بین عیسی و تجربه دوم تعمید در روح القدس است.

۲. در امر تبشیر کتاب مقدس مرجع است.

۳. بازگشت دوم مسیح مستلزم فعالیت‌های تبشیری در حال حاضر است.

۴. تبشیر و شفا بر فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی مقدم است.

۵. انعطاف‌پذیری سازمانی از قواعد این جنبش است (Bliese, 2004: 1394).

از دیگر وجوه اشتراک فرقه‌های مختلف این جنبش، ویژگی پیشاهزاره‌گرایی^۱ آنان است؛ به این معنا که معتقدند در طول تاریخ دوره‌های خاصی وجود دارد و زمان حاضر مهم‌ترین این دوره‌هاست. عصر فیض پایان یافته و وقایع دوره آخر که قبلاً پیش‌بینی شده در حال وقوع است. به زودی مسیح به زمین می‌آید و پیش از آن وعده خدا محقق می‌شود و تحول عظیمی در سراسر جهان رخ خواهد داد.

از منظر پنطیکاستی، تعمید در روح القدس و تکلم به زبان‌ها زمینه‌ساز تبلیغ مسیحیت است. در نگاه پرهام یکی از بنیان‌گذاران جنبش، نژاد و ایمان به هم پیوسته‌اند. او داستان تاریخی نژادی را بیان می‌کند که از فرمان خدا سرپیچی کرد. او معتقد است برخی نژادها قابلیت‌های معنوی بیشتری دارند و هم در دنیا و هم کلیسا نژاد بهتر باید حکم فرما باشد و این یک حقیقت ساده تاریخی است. پرهام معتقد بود پایان این عصر نزدیک است. نشانه‌های آن فراوان هستند: کشمکش‌ها، جنگ، انحطاط اخلاقی امریکاییان و افزایش تعداد یهودیانی که به اسرائیل برمی‌گردند، همه نشان‌گر این است که دوره حاضر تاریخ بشر رو به اتمام است. او معتقد بود با بازگشت هر یهودی به فلسطین، یک قدم به آمدن مسیح نزدیک‌تر می‌شویم. او تاریخ بازگشت مسیح را هفت سال پس از جمع شدن یهودیان در اورشلیم و اعلان احیای قوم تعیین کرده است. بیشتر دیدگاه‌های آخرت‌شناسانه پرهام شبیه دیدگاه‌های غالب جنبش‌های

1. Dispensationalism.

مکاشفه‌ای آن زمان بود که رهبران پروتستانی در جلسات و گردهمایی‌ها با هم به تأمل در باب مباحث آخرت‌شناسانه در پرتو کتاب مقدس می‌پرداختند. با وجود اختلاف نظرهای موجود، اکثریت بر این باور بودند که مرحله اخیر زندگی بشر همراه با دوره هفت ساله جنگ و بیماری و مرگ رو به اتمام است و آن را مصیبت عظمی می‌نامیدند. پس از این دوره مصیبت، دوره هزار ساله حکومت الهی آغاز می‌شود. سپس داوری تخت سفید صورت می‌گیرد و این داوری سرنوشت ابدی افراد را مشخص می‌کند. بسیاری از قائلان به مکاشفه معتقد بودند خدا مسیحیان واقعی را پیش از آغاز مصیبت عظمی^۱ با عمل ربوده شدگی^۲ به آسمان می‌برد. اما به باور پرهام، اکثر مسیحیان در این دوره بر روی زمین می‌مانند و بنابراین باید خود را برای رنج آماده کنند. در نگاه پرهام اسرائیلی‌ها محور و پیشروان در آخرالزمان هستند. او پیش‌بینی کرده اورشلیم به زودی به لحاظ سیاسی - دینی و فکری قطب زمین خواهد شد و تبدیل به مرکز تجاری جهان می‌شود؛ زیرا یهودیان سه چهارم ثروت جهان را در اختیار خواهند داشت. همچنین سه هویت سیاسی خارج از اسرائیل، امپراتوری روسیه، اتحادیه اروپای غربی و کشور امریکا خواهند بود (Douglas, 2003: 20, 34, 36). اعتقاد به این مسئله سبب شده است حمایت‌های همه‌جانبه‌ای از رژیم صهیونیستی اسرائیل صورت پذیرد.

جنبش پنطیکاستی و اسرائیل

به زعم باورمندان جنبش پنطیکاستی و براساس نگاه پیشاهزاره‌گرایی آنان، سرزمین فلسطین محل استقرار قوم اسرائیل است و این نشانه بازگشت قریب الوقوع عیسی مسیح عليه السلام به شمار می‌آید. پنطیکاستی‌ها گسترش صهیونیسم را با عصر حضور روح القدس مرتبط می‌دانند. این امر، نوعی حس خوشاوندی در آن‌ها نسبت به اسرائیل ایجاد می‌کند. آنان استقرار حکومت اسرائیل در سرزمین فلسطین در سال ۱۹۴۸ و تسخیر سرزمین اورشلیم را در سال ۱۹۶۷ زمان پایان دوره غیر یهودیان تفسیر می‌کنند. آن‌ها هدف اصلی WWI را آزاد کردن سرزمین مقدس از دست ترک‌ها می‌دانند.

جنگ ۱۹۶۷ اسرائیل انتقادهای بسیاری میان مسیحیان در پی داشت. اما پنطیکاستی‌ها به شدت از اسرائیل حمایت می‌کردند، به طوری که رالف ام ریگز^۳ - سرپرست جماعت ربانی،

1. Tribulation.
2. Rapture.
3. Ralph M. Riggs.

بزرگ‌ترین فرقه پنطیکاستی - تأکید کرد جنگ ۱۹۶۷ نشانه این است که خداوند فلسطین را به یهودیان داده است. اسرائیلی‌ها نیز از حمایت‌های پيشاهزاره‌گراها برای تأثیر بر اذهان عمومی به نفع خود استفاده می‌کنند. مثلاً از اورال رابرتس دعوت شد به سرزمین مقدس سفر کند و در آن جا با تشریفات رسمی از وی استقبال شد. حمایت از اسرائیل در جنگ یوم کیپور ۱۹۷۳، حمله به عراق در سال ۱۹۸۱ و حمله به لبنان در سال ۱۹۸۲ ادامه پیدا کرد. جریان پنطیکاستی بر این باور است که باید پشت اسرائیل بایستند و از آن حمایت کنند و معتقدند عرب‌ها هرگز قادر به از بین بردن اسرائیل نیستند. آن‌ها معتقدند یهودیان قوم برگزیده خدا هستند و خداوند کسانی که آن‌ها را تکریم کنند جلال می‌دهد. حمایت‌ها به جایی رسید که پنطیکاستی‌ها به جمع‌آوری پول و فرستادن آن برای لابی‌گری با امریکا پرداختند تا سفارت خود را در اسرائیل مستقر کند و ادعای اسرائیل را در مورد قلمرو فتح شده در جنگ به رسمیت بشناسد.

در مقابل، جنبش پنطیکاستی نسبت به مسلمانان و ترک‌ها حس قربانی ندارد، در حالی که معتقدند با یهودیان و مسیحیان در تمدن غربی اشتراکات فراوان دارند. آن‌ها نسبت به بومیان فلسطین بی تفاوت‌اند و حتی از تخریب اماکن مقدس مسلمانان ابراز خرسندی می‌کنند. با این‌که برخی اقدامات یهودیان علیه مسلمانان را نادرست می‌دانند، اما معتقدند طبق پیش‌گویی‌ها، به هر حال یهودیان به ارض موعود برمی‌گردند و اعراب به سرزمین‌های خدادادی یهودیان دست‌درازی کرده‌اند؛ بنابراین مستوجب این مکافات هستند (D. J. Wilson: 601-2). جریان پنطیکاستی نسبت به روسیه هم حس خصومت دارد. علت این خصومت را ویژگی ضدیهودی بودن روسیه و مصداق پیش‌گویی‌های مربوط به آرماگدون در حزقیال و مکاشفه می‌دانند. این باور پنطیکاستی موجب شده است فعالیت‌های تبشیری گسترده‌ای در منطقه خاورمیانه و ممالک اسلامی آغاز شود.

پنطیکاست‌ها نیز مانند دیگر گروه‌های مسیحی به امر تبشیر، اهمیتی ویژه می‌دهند. هاروی کاکس در کتاب *آتش از آسمان* معتقد است این جریان قدرت انعطاف‌پذیری بالا و توان تطبیق با فرهنگ جامعه هدف و به‌کارگیری زنان و اقشار حاشیه‌ای جوامع را دارد. این ویژگی‌های جنبش، به رشد سریع آن در جوامع مختلف کمک کرده است. از روش‌های کارآمد این گروه‌ها ایجاد مدارس و امکانات رفاهی در مناطق فقیرنشین مسلمان برای جذب آنان به مسیحیت است. در این مدارس مبانی مسیحی و انجیل آموزش داده می‌شود. یک مبشر مسیحی می‌گوید: باید کودکان را پیش از این‌که به بلوغ برسند به سمت مسیحیت کشاند و

پیش از آن که اسلام با روح اطفال درآمیزد، باید روح آنان را تسخیر کرد. این جریان در قالب کلیساهای خانگی و زیرزمینی در کشورهایمانند ایران در پی سست کردن اعتقادات مردم و جایگزینی اندیشه‌های آخرالزمانی خود با اندیشه مهدویت و انتظار اسلامی است. آنان مسلمانان - به ویژه ایرانیان - را مصداق ضد مسیح توصیف شده در کتاب مقدس می‌دانند و معتقدند تشیع ملتزم به ولایت فقیه بزرگ‌ترین دشمن است و مصاف با آن وظیفه دینی آنهاست.

نتیجه

یهودیان، در نزد مسیحیان مسبب اصلی بر صلیب رفتن حضرت عیسی علیه السلام هستند. در طول تاریخ هم چالش‌های فراوانی در مناسبات یهودیت و مسیحیت به ثبت رسیده است. اما در سده‌های اخیر شاهد نوعی تغییر رویه در این مناسبات هستیم، به گونه‌ای که بخش وسیعی از مسیحیان، پشتیبانی‌های چشمگیری از صهیونیست‌ها می‌کنند. یکی از جریان‌های مدافع اهداف صهیونیست‌ها جریان پنتیکاستی است. جنبش پنتیکاستی در حال حاضر بزرگ‌ترین گروه مسیحی بعد از کلیسای کاتولیک است. این جنبش بین دهه‌های ۱۹۰۰ تا ۲۰۰۰ توانست به حدود نیم میلیون عضو دست پیدا کند و در حال حاضر یک چهارم جمعیت مسیحیت را به خود اختصاص داده است.

از محوری‌ترین باورهای پنتیکاستی، هزاره‌گرایی و باور به بازگشت قریب‌الوقوع عیسی مسیح علیه السلام بعد از استقرار حکومت یهودی در سرزمین مقدس اورشلیم است. کشمکش‌ها، جنگ، انحطاط اخلاقی امریکاییان و افزایش تعداد یهودیانی که به اسرائیل برمی‌گردند، همه نشان‌گر رو به اتمام بودن دوره حاضر تاریخ بشر به شمار می‌روند. آن‌ها معتقدند با بازگشت هر یهودی به فلسطین، یک قدم به آمدن مسیح علیه السلام نزدیک‌تر می‌شویم. این باور الهیاتی پنتیکاستی منشأ حمایت‌های همه‌جانبه این جریان وسیع مسیحی از سیاست‌های صهیونیستی است. پنتیکاست‌ها با تکیه بر تبشیر به عنوان زمینه‌ساز بازگشت مسیح علیه السلام تمام قدرت خود را به کار گرفته‌اند که با ایجاد کلیساهای خانگی در خاورمیانه و مقابله با اندیشه مهدوی و مفهوم ولایت، اندیشه آخرالزمانی خود را حاکم کنند.

منابع

- Anderson, Allen, *AN INTRODUCTION TO PENTECOSTALISM*, Cambridge university press, 2004.
- Bernard, David k, *A history of christian doctrine*, v. 3, 1999.
- Bliss Ricrrr HMissiaaary rr iiiii ttt i *the encyclopedia of Protestantism*, Rutledge, 2004.
- Blumhofer, Edith, *restoring the faith: Assemblies of god*, 1989.
- D. J. Wilson; *Pentecostal perspectives on eschatology*, new dictionary of Pentecostalism, pp 601-2.
- Douglas G. Jacobsen, *thinking in the spirit: theology of early pentecostalism*, 2003.
- Eliade, Mircea, "PENTECOSTAL AND CHARISMATIC CHRISTIANITY", *Encyclopedia of Religion (ed.)*, New York, v11, 1987.
- Eliade, Mircea, *encyclopedia of religion*, editor Lindsay jones ,second edition, vol10.
- aa sss Arrrr oo Rrrrr t, Pttt ssss tll ddd rrrr ismtt i Crr itiiii ty , *Encyclopedia of Religion (Lindsay jones)*, Thomson, v. 10, 2005.
- *The new international dictionary of Pentecostal charismatic movements*, Edited by Stanley m. burgess , Zondervan publisher 2002-3.
- Whalen, Robert k. , *pentecostalism.encyclopedia of millenianism and millennial movements*, Routledge, 2000.

